

I
ТОМ

ПРИКЛАДОМ СВОЇХ ПРЕДКІВ

TEMPORA

СТУДІЇ
З ІСТОРІЇ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В XIV-XX СТ.

В українській історичній науці, попри окремі спроби, давно на часі є дослідження сеймів, сеймових конституцій, сеймових послів, сеймиків у контексті українського гранд-наративу. Звісно, це складне завдання вимагає належної компетенції та чималих зусиль. Але його постання та бодай часткова реалізація дозволять цілком по-іншому подивитися на нашу історію в європейському контексті. Адже старі правові звичаї давньоруської держави, трансформовані та поєднані з традиціями тих державних утворень, до складу яких входили українські землі, стали основою суспільного життя на цій території в XIV-XVIII ст. Без подібних досліджень ми надто спрощено й неповно уявляємо та конструємо нашу історію.

ПРИКЛАДОМ СВОЇХ ПРЕДКІВ

Історія парламентаризму
на українських землях
в 1386-1648 рр.

I
ТОМ

*Миколі Григоровичу Крикуну
з вдячністю присвячуємо*

STUDIES ON THE HISTORY
OF PARLIAMENTARISM
IN UKRAINIAN LANDS
IN 14th-20th CENTURIES

I
VOLUME

KYIV
TEMPORA
2018

СТУДІЇ
З ІСТОРІЇ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
В XIV-XX СТ.

I
ТОМ

КИЇВ
ТЕМПОРА
2018

«BY EXAMPLE OF OUR ANCESTORS...».

History of Parliamentarism
in Ukrainian Lands in 1386-1648:
The Polish Kingdom
and Polish-Lithuanian Commonwealth

Edited by
Vitaliy Mykhaylovskiy

KYIV
TEMPORA
2018

«ПРИКЛАДОМ СВОЇХ ПРЕДКІВ...».

Історія парламентаризму
на українських землях в 1386-1648 рр.:
Польське королівство
та Річ Посполита

За редакцією
Віталія Михайловського

КИЇВ
ТЕМПОРА
2018

ЗМІСТ

Редактор **Ольга Петренко**
Дизайнер **Ірина Мамаєва**

На обкладинці Малюнок Томаша Третера.
Treter, Tomasz. Theatrum virtutum ac meritorum
Domini Stanislai Hosii Sanctae
Romanae Ecclesiae presbiteri cardinalis, maioris
penitentiarii et episcopi Varmiensis.
1595-1600.

«Прикладом своїх предків...». Історія парламентаризму на українських землях у 1386-1648 роках: Польське королівство та Річ Посполита / Віталій Михайловський, Олексій Вінниченко, Ігор Тесленко, Петро Кулаковський / За ред. Віталія Михайловського = Студії з історії парламентаризму на українських землях у XIV-XX ст. Том I. Київ: Темпора, 2018. 384 с. з іл.

Пропонована книжка є першим в українській історичній науці комплексним дослідженням історії парламентаризму на українських землях у 1386-1648 рр. У чотирьох розділах представлено генезу парламентарних практик від пізнього Середньовіччя і до формування сталих традицій спілкування шляхти та козаків із монархом у середині XVII ст. Послідовно висвітлені історія виникнення та функціонування сейму Польського королівства як інституції; генеза та види регіональних станових представницьких органів шляхти - сеймиків; участь магнатів українських воєводств - воєвод та каштелянів - у діяльності сейму Речі Посполитої в 1569-1648 рр. та вплив парламентарних практик на самоорганізацію і форми спілкування козацтва від кінця XVI і до середини XVII ст.

Ця книжка є першою у серії «Студії з історії парламентаризму на українських землях у XIV-XX ст.», що ставить за мету представити цей важливий і малодосліджений напрямок в українській історіографії.

Для всіх, хто цікавиться історією України та Центрально-Східної Європи пізнього Середньовіччя та Ранньомодерної доби.

© Віталій Михайловський, 2018
© Олексій Вінниченко, 2018
© Ігор Тесленко, 2018
© Петро Кулаковський, 2018
© Дмитро Вортман, карта, 2018
© Темпора, 2018

ISBN 978-617-569-358-2
ISBN 978-617-569-359-9

Хронологія 13
Список скорочень 17

«ПРИКЛАДОМ СВОЇХ ПРЕДКІВ...» 19

РОЗДІЛ I
СЕЙМ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА
ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
В XV - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст. 31
(Віталій Михайловський)

I.1. Генеза парламентаризму та участь у ньому шляхти
руських земель (1386-1492). 36
I.1.1. Руські землі Польського королівства
та засвоєння парламентарних практик
у середині XV ст. 40
I.2. Сейм Польського королівства та українські воєводства 50
I.2.1. Види сеймів і місця зібрання сеймів. 52
I.2.2. Місця проведення сеймів і сеймиків. 60

I.2.3. Порядок у сенаті та кількість послів від українських воєводств.	64
I.2.4. Процедура проведення сеймів та сеймова документація.	82

РОЗДІЛ II

СЕЙМИКИ УКРАЇНСЬКИХ ВОЄВОДСТВ

У 1569–1648 РОКАХ.	101
<i>(Олексій Вінниченко)</i>	

II.1. Організація роботи сеймикових зібрань.	105
II.2. Функціонування передсеймових сеймиків.	133
II.3. Діяльність післясеймових зібрань.	147
II.4. Інші сеймикові зібрання та їхня роль у парламентарних практиках.	154
II.5. Сеймикова документація.	173

РОЗДІЛ III

МАГНАТИ УКРАЇНСЬКИХ ВОЄВОДСТВ І СЕЙМ

У 1569–1648 РОКАХ.	181
<i>(Ігор Тесленко)</i>	

III.1. Магнати українських воєводств на сеймах.	191
III.2. Співпраця кланів Острозьких і Радзивілів на сеймі 1597 р.	216

РОЗДІЛ IV

З РАДИ ІНСТРУКЦІЮ ВІД НАС ВЗЯВШИ:

КОЗАЦЬКІ ПАРЛАМЕНТСЬКІ ПРАКТИКИ.	227
<i>(Петро Кулаковський)</i>	

IV.1. Інститут ради – козацький аналог сеймика.	229
IV.1.1. Різновиди рад.	232

IV.1.2. Компетенція ради.	240
IV.1.3. Процедурні питання організації ради.	251
IV.2. Запозичення елементів шляхетського сеймика.	261
IV.3. Козацькі інструкції на сейми.	265
IV.4. Козацьке представництво на сеймах: склад, механізм впливу, ефективність.	282

ПІСЛЯМОВА.	297
-----------------	-----

ДОДАТКИ.	303
Додаток 1. Сенатори українських воєводств у 1434–1648 рр.	305
Додаток 2. Посли, надіслані з козацької ради на вальні сейми 1623–1638 рр.	313
Список ілюстрацій.	315
Перелік таблиць.	317
Список використаних джерел та літератури.	318

Іменний покажчик.	334
Географічний покажчик.	364
Предметний покажчик.	372

Summary.	377
Інформація про авторів.	382

AP	- Archiwum Potockich z Łańcuta.
APL	- Archiwum Państwowe w Lublinie.
AR	- Archiwum Radziwiłłów.
CE	- Codex Epistolaris Saeculi Decimi Quinti.
CChelm.	- Castrensia Chelmensia.
CGrab.	- Castrensia Grabowiecensia.
BZNO	- Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Wrocławiu.
dz.	- dział = частина, частина архівного фонду.
ed.	- edited by = за редакцією, видав.
Ibid.	- ibidem = там само.
Idem	= той самий, та сама.
Inscr.	- Inscriptiones.
Instructarium	- Kancelaria Koronna a Sejm walny. Instructarium.
k.	- karta = аркуш.
ks.	- księga = книга (актова книга).
Lauda bełskie	- Lauda bełskie sejmikowe bełskie 1572-1673.
LL	- Libri Legationum.
MK	- Metryka Koronna.
MRPS	- Matricularum Regni Poloniae Summaria.
op. cit.	- opere citato = цитована робота.
PSB	- Polski Słownik Biograficzny.
s.	- strona = сторінка.
SRP	- Scriptorum Rerum Polonicarum.
sygn.	- sygnatura = архівна справа.
t.	- tom = том.
v.	- verso = зворот аркуша
VC	- Volumina Constitutionum
vol.	- volumen = том.
zesh.	- zeszyt = зошит

«ПРИКЛАДОМ СВОЇХ ПРЕДКІВ...»

Станові суспільства європейських держав пізнього Середньовіччя та ранньомодерної доби подарували своєрідну модель репрезентації, яку історики назвали парламентаризмом. Народження й розвиток шляхетського стану, разом із домаганням своїх прав, демонструють той тип чи, краще сказати, феномен суспільного розвитку, що стає наріжним каменем європейської історії XIII-XVIII ст. Важко віднайти у європейській історії державу, де б не було представницького зібрання стану чи станів і яке не намагалося б з більшим або меншим успіхом впливати на ухвалення рішень. І що важливо, приклади діяльності предків і досі впливають на суспільні практики.

Вісім століть тому, 15 червня 1215 року, англійські барони домоглися у короля Джона I гарантії своїх прав та свобод, що були закріплені у привілеї під назвою «Велика хартія вольностей» (*Magna Carta Libertatum, The Great Charter of the Liberties*). В англійській історії цей акт став вирішальним у початку спільного - для короля і станів - управління країною. До повної перемоги останніх було ще дуже далеко, але сам факт, що король, суверенний та Богом обраний володар (за Середньовічними уявленнями про владу) погодився розглянути та задовольнити прохання станів, став поштовхом до того явища, яке ми називаємо парламентаризмом.

У нашій частині Європи подібні явища з'являються майже в той самий час: у 1222 році угорські можновладці змусили свого

короля Андраша II видати їм «Золоту буллу», що в подальшій історії Центрально-Східної Європи стала важливим елементом формування політичної культури спілкування підданих-шляхти зі своїми володарями.

Парламентаризму на українських землях не пощастило: традиції Києво-Руської держави X–XII ст. не знайшли свого продовження в подальшу добу. Літописні тексти, що описують історії українських земель у цей час, вкрай мало згадують про інститут віча – нашого аналога зібрання вільних людей. Так само мало згадок про князівські з'їзди – снєми, що слугували своєрідною формою комунікації між представниками династії Рюриковичів протягом XI–XIII ст. Чи можна шукати певних проявів парламентаризму в середовищі галицького боярства в першій половині XIII ст.? Імовірно, так. Адже на сторінках Галицько-Волинського літопису тогочасні бояри дуже часто самі вирішують або безпосередньо впливають на вибір того, хто має бути володарем Галича.

Парламентські практики, що сформувались як самостійне явище в XIV ст., не встигли викристалізуватися у Руському королівстві в постійно діючу інституцію. Подальша історія українських земель пов'язана з історією країн, що успадкували володіння нащадків Романа Мстиславовича та Данила Романовича. Приклад Угорського королівства, а радше угорської шляхти, був швидко запозичений у Польському королівстві.

Шляхта з українських воєводств, включившись у XV ст. у парламентське життя Польського королівства, дуже швидко за своїла правила колективного спілкування з володарем. Коронні з'їзди та сейми стали місцем зустрічі з монархом, на яких колективні та індивідуальні справи вирішували шляхом діалогу. Сеймові ухвали, що від початку XVI ст. стали називатися конституціями, містять чимало партикулярних справ Руського, Подільського та Белзького воєводств. А сенатори й послі від цих територій стають агентами, що представляють та лобіюють інтереси регіональних шляхетських спільнот у короля на сеймах. У такий спосіб вони були втягнуті до інтриг між політичними угрупованнями, що змагалися за ласку короля або ж прагнули цілковито підпорядкувати його власній волі.

Важливою відмінністю сейму Польського королівства та Речі Посполитої була його станова обмеженість. На відміну від більшості подібних інституцій у європейських країнах, на сейм не було допущено міщанства, хоча б як обмеженого представництва найбільших міст.

Досвід парламентарного спілкування поволі випрацював у шляхти українських воєводств стійке усвідомлення себе як одного з елементів політичного життя країни. Незгода шляхти Руського та Подільського воєводств у питанні екзекуції маєтків – а йшлося про повернення новозаставлених королівщин – призвела до колективного протесту та тиску на короля Сигізмунда II Августа на варшавському сеймі 1563–1564 рр. Приєднання до них у 1569 р. братів-шляхти з Волинського, Київського та Брацлавського воєводств призвело до того, що на сеймах до третини послів і сенаторів представляли українські воєводства.

І тут можна було б, взоруючись на представників Великого князівства Литовського, організуватися в окреме угруповання, котре б відстоювало інтереси українських воєводств як окремої частини Речі Посполитої. На жаль, це виявилось нездійсненим проектом, з огляду на відсутність у другій половині XVI ст. уявлення про спільне минуле й майбутнє. А коли в першій половині XVII ст. шляхта українських воєводств поволі почала дозрівати до цього кроку, то було вже запізно шукати місце для третього елемента в Речі Посполитій. Подальша історія, де яскравим прикладом може слугувати ідея Великого князівства Руського, запропонована та узгоджена на перемовинах у Гадячі 1658 р., виразно показала, що було вже запізно...

Ця книжка далеко не вичерпує тематики парламентаризму на українських землях у пізньому Середньовіччі та ранньомодерному часі. І тут варто сказати про ще одну проблему: брак досліджень з історії парламентаризму. Скептичне ставлення Михайла Грушевського до шляхти й інституцій шляхетського самоврядування – сейму та сеймиків – призвели до того, що при огляді політичного та суспільного устрою XV – XVI ст. він схарактеризував цю тему досить побіжно. Втім, це не завадило йому написати дуже детальний огляд сеймів за 1550–1560-ті роки, де найбільшу увагу він

приділив унійному сейму в Любліні 1569 р. До сьогодні це найповніше опрацювання тих подій.

В українській історичній науці, попри окремі спроби, давно на часі є дослідження сеймів, сеймових конституцій, сеймових послів, сеймиків у контексті українського гранд-нарративу. Звісно, це складне завдання вимагає належної компетенції та чималих зусиль. Але його постання та бодай часткова реалізація дозволять цілком по-іншому подивитися на нашу історію в європейському контексті. Адже старі правові звичаї давньоруської держави, трансформовані та поєднані з традиціями тих державних утворень, до складу яких входили українські землі, стали основою суспільного життя на цій території в XIV–XVIII ст. Без подібних досліджень ми надто спрощено й неповно уявляємо та конструємо нашу історію.

Обмежившись хронологією та вибором тем розділів, автори цієї праці прагнули показати основні елементи парламентарного життя українських земель у зазначений час. Сподіваємось, що ця книжка стане корисною в подальшій роботі над історією парламентаризму та над студіями в періоді до 1648 р. Адже чого варті події сейму 1569 р. у Любліні з інкорпорацією Волині, Київщини та Брацлавщини, чи прогабсбурзькі переконання князів Острозьких під час великих безкоролів'їв останньої чверті XVI ст., або ж популярська й удавано демократична позиція князів покоління Яреми Вишневецького на сеймах у 1640-х роках! Не кажучи вже про те, що своїх дослідників ще чекають події української історії після 1648 р. Тоді маємо позірно дивну акцію на сеймах 1673 та 1676 рр., коли група козацької старшини отримала нобілітацію, а серед нобілітованих опинився Євстафій Гоголь, записаний гетьманом Війська Запорозького. Принагідно слід зазначити, що перед українськими істориками постає одна з найбільших «чорних дір» – історія річпосполитської Правобережної України в XVIII ст., яка настільки добре забезпечена різноманітними джерелами, що ті дослідники, котрі займаються більш ранніми періодами, можуть лише щиро позаздрити тим, хто вивчає це століття.

На окрему згадку заслуговує історія сеймів Великого князівства Литовського, яка з об'єктивних причин не представлена в цій книжці. Належність частини українських земель від середини XIV ст.

і до 1569 р. до складу патрімонії Гедиміновичів–Ягеллонів зробила волинську та київську еліти чільною політичною верствою в цій державі. Вхідження частини князівського прошарку до панів-ради та участь у сеймах Великого князівства Литовського стали хоч і скромною, проте необхідною школою стосунків між володарем і шляхтою. Усе швидко змінилося після інкорпорації Волинського, Київського та Брацлавського воєводств у 1569 р. до Корони Польської, де більш досвідчені в парламентських баталіях брати-шляхта, насамперед із Руського воєводства, стали для них прикладом у призвичаєнні до парламентських практик.

Пропонована книжка складається з чотирьох розділів, кожен з яких має свого автора. Передую цьому коротка хронологія основних дат історії парламентаризму на українських землях у 1386–1648 рр.

Перший розділ про *сейм Польського королівства та Речі Посполитої* авторства Віталія Михайловського представляє генезу середньовічного та ранньомодерного парламентаризму на українських землях. Шляхта українських воєводств досить пізно, порівняно з європейськими монархіями, познайомилася та долучилася до нових для себе практик. Лише з поширенням коронного права у 1434 р. та утворенням Руського й Подільського воєводств вона остаточно стала повноправним учасником політичного життя в Польському королівстві, де їхні брати-шляхта з коронних воєводств ще за століття до цього почали свій діалог із монархом. Випрацювання процедури спілкування з королем та організації регіональних зібрань – сеймиків – у першій половині XV ст. стали основою для формування станового представницького органу – сейму, що прийшов на зміну коронним з'їздам шляхти. Першим сеймом, на який приїхали представники воєводств із повноваженнями від регіональних зібрань, був сейм 1468 р. А починаючи від 1493 р. сейми не тільки відбуваються регулярно, а й залишають по собі доробок – статuti, а згодом сеймові конституції.

Головну увагу в першому розділі присвячено сейму як інституції, що зазнала чималих змін. До звичайних, або ординарних, сеймів від 1613 р. додалися надзвичайні, або ж екстраординарні, що відбувалися за скороченою процедурою. Вибори нового володаря

виокремили нові типи зібрань – конвокаційний та елекційний сейми. Разом із коронацією новообраного володаря відбувався коронаційний сейм у Кракові.

Окремо в цьому розділі представлено приклади сеймових репрезентацій українських воєводств в окреслений час. У період до 1572 р. наведено приклад Подільського воєводства, одного з найменш досліджених під кутом зору парламентарних практик та погано забезпеченого відповідними джерелами. Щодо сеймів пост-ягеллонської доби, зокрема для Київського воєводства, зроблено певні узагальнення, як і для періоду 1620-х – поч. 1630-х років. На завершення наведено сеймову документацію на прикладі конституцій та роботи королівської канцелярії у справі організації сеймів.

Автором другого розділу *про сеймики українських воєводств у 1569-1648 рр.* є Олексій Вінниченко. Сеймикам, як і сеймам, не пощастило з увагою українських істориків. За винятком автора цього розділу та ще кількох українських істориків, важко когось згадати з-поміж дослідників, що займалися б їх вивченням. І тут, як і в попередньому розділі, виникла спокуса піти второваним шляхом польських дослідників.

Вивчення сеймиків українських воєводств є складним завданням. Адже кількісно їх більше, ніж самих воєводств. Максимальне число таких сеймиків після 1635 р. становило дев'ять. Серед них першість тримав вишенський, або генеральний, сеймик руських земель, на який з'їжджалася шляхта Львівської, Перемишльської, Сяноцької земель, згодом до них приєднувалися брати з Галицької землі, а часом і представники Белзького та Подільського воєводств. Навіть волиняни після входження Волинського воєводства до складу Корони Польської, з 1572 р. і опісля, шукали розуміння й підтримки цього впливового шляхетського форуму.

Окрім цього, потрібно пам'ятати про різні види сеймових зібрань, яких із часом ставало дедалі більше. Якщо спробувати поглянути на це без прив'язки до певного року відбуття сейму, то маємо справу принаймні з передсеймовим та післясеймовим, або реляційним, сеймиками. Якщо ж сеймів більше, ніж один, то сеймиків уже чотири. До цього переліку слід додати елекційний сей-

мик, на якому розглядали кандидатів на вакантні земські уряди у воєводстві чи землі. Але найбільш сталим був депутатський сеймик, запроваджений у 1578 р., з моменту організації Коронного трибуналу в Любліні – вищої апеляційної інстанції в Короні. На цьому сеймику обирали депутатів-суддів. Могли бути роки, коли, наприклад, у Житомирі шляхта збиралася щонайменше шість разів – і це вже шість сеймиків протягом одного року, зі своїми джерелами й результатами.

Забезпеченість джерелами різниться: найбільше джерел мають сеймики Руського, Белзького та Волинського воєводств. Пов'язано це з кращим, а подекуди майже повним збереженням актових книг гродських і земських судів відповідних територій, до яких вносилися (облятувалися) сеймиківі документи. Гіршою полягає справа з Подільським воєводством, попри те, що гродські книги, хоч і в копіях, збережені тут від 1621 р., але в них немає жодного матеріалу щодо діяльності кам'янецького сеймика. Що вже казати про Брацлавське воєводство, судові установи якого мусили функціонувати у Вінниці, але й це не врятувало їх від знищення. Аналогічна ситуація із житомирським сеймиком, по якому залишилося дуже мало матеріалів.

Загалом, сеймики українських воєводств були в досліджуваній час осередками суспільного й політичного життя шляхти. Вони слугували надійними каналами комунікації між володарем та його підданими. Позиція регіональних еліт, репрезентована цими зібраннями, мала шанс бути почутою на загальнодержавному рівні. Великі політичні угруповання, на кшталт фракції Яна Замойського, прагнули у своїх політичних комбінаціях заручитися підтримкою якомога більшої кількості сеймиків, де українські відігравали не останню роль. Принаймні белзький сеймик, а до початку XVII ст. і кам'янецький, галицький та часто волинський сеймики ставали на бік канцлера.

Третій розділ *про магнатів українських воєводств на сеймах у 1569-1648 рр.* написав Ігор Тесленко. На його думку, при визначенні, кого варто зараховувати до магнатської групи, доцільно послуговуватися майновим критерієм. Цим мірилом є наявність у особи, котру він вважає магнатом, не менше 50 сіл, які, на додачу

до сенаторського уряду каштеляна та воєводи, є вагомою підставою для виокремлення їх у тогочасному шляхетському соціумі.

Проаналізована на підставі сеймових щоденників активність магнатів з українських воєводств на сеймах не вражає. Здавалося, що могутні за фінансовими можливостями українські князі Острозькі повинні були б мати потужне коло прихильників – але ні. У кращому випадку вони могли розраховувати не більше ніж на два десятки соратників на сеймі. Це доволі скромні показники, якщо порівняти з угрупованням коронного канцлера Яна Замойського.

Окремим параграфом представлено позицію князів Острозьких на сеймі 1597 р., коли старий князь Василь-Костянтин Острозький мобілізував усіх своїх прибічників задля боротьби з нещодавно укладеною унією Східної церкви з Римом. Попри присутність у сенаті двох його синів, з яких старший, Януш, від 1594 р. був краківським каштеляном, а отже, першим урядником Корони, а молодший, Олександр – волинським воєводою, питання унії все ж було швидко змаргіналізоване в дебатах. Підтримка протестантської партії, на чолі якої стояли споріднені з Острозькими Радзивіли, не змінила ставлення більшості до справи унії.

На загал, цей розділ є добрим початком дослідження ролі сенаторів українських воєводств на сеймах. При цьому не варто очікувати від них якоїсь проукраїнської позиції чи симпатії – дуже часто вони жодним чином не були пов'язані з воєводствами, які вони формально представляли на сеймах. Проте важливим завданням на майбутнє є аналіз їхніх позицій щодо репрезентованих ними воєводств. У цьому можуть допомогти численні листи та сеймові промови зі збережених сеймових щоденників.

Четвертий розділ авторства Петра Кулаковського *про козацькі парламентські практики* є важливим з огляду на те, що в переважній більшості праць про цей період козацтво бездискусійно розглядають як питомо український феномен. Однак слід пам'ятати, що переважна більшість козаків, як реєстрових, так і січових, походила з Речі Посполитої. Тому цілком природним для них було формування способу комунікації між собою за тими зразками, які видавалися гідними їхнього лицарського статусу. Такими формами спілкування стали козацькі ради, котрі, як переконливо дово-

дить у своєму розділі Петро Кулаковський, у більшості своїх елементів наслідували шляхетський сеймик.

У першій половині XVII ст. козацтво, оговтавшись від буремних подій 1590-х рр., поволи стає помітним елементом політичного життя Речі Посполитої. Московські походи та участь у них численних козацьких підрозділів заклали підґрунтя формування в середовищі й реєстровців, і січовиків уявлень про належне їм місце в суспільній стратифікації держави. Особливо це стало помітним під час і після Хотинської війни 1621 р., коли майже повна мобілізація та участь козаків у воєнних діях убезпечили Річ Посполиту від поразки у війні з Османською імперією.

Підтримка козацтвом церкви і сприяння у відновленні православної ієрархії Київської митрополії 1620 р. додали до політичних вимог ще й релігійні гасла. У цих подіях варто пам'ятати, що церква була особливо зацікавлена в такій підтримці, про що свідчать сталі контакти з козацтвом митрополитів Йова Борецького протягом 1620-х та Петра Могили в 1630-ті та 1640-ві роки. Цей союз сформував поміж козацтва стале уявлення про свою роль як захисників православ'я на українських землях, що в XVII ст., часі конфесійної нетолерантності, призвело до кривавих подій після 1648 р.

Важливим елементом у політичній культурі козацтва 1620–1640-х років стали посольства на сейм. Вперше таке посольство було відправлене 1623 р. з надіями врегулювати сплату за участь козаків у Хотинській війні. За два роки, на сейм 1625 р., козацькі послы вже їхали, маючи з собою значно докладнішу, ніж 1623-го, інструкцію. Чим не наслідування шляхетських сеймиків, коли передсеймові регіональні зібрання відправляли послы на сейм з інструкціями, якими ті мали керуватись у своїй роботі в парламенті? Вершиною козацьких домагань стали претензії на участь в елекції 1632 р. Що стало вирішальним у їхньому прагненні висунути подібні вимоги? Ймовірно, цьому сприяла особа королевича Владислава, єдиного реального кандидата під час чергового безкоролів'я, який ще з 1610-х років вважався тим, хто має добрі стосунки з козацтвом, а отже, є їхнім покровителем.

Наприкінці, у додатках, подано перелік усіх сенаторів від українських воєводств у 1434–1648 рр. Складність презентації

сенаторського загалу полягала в тому, що їхня кількість залежала від появи адміністративно-територіальних одиниць чи державних утворень, до того ж, була нерівномірною і в межах Польського королівства, і у Великому князівстві Литовському. Перші воєводства - Руське та Подільське - було утворено 1434 р., Белзьке - 1462 р., Київське - 1471 р., Волинське та Брацлавське - 1566 р., а Чернігівське - 1635 р. Усі вони мали свої особливості устрою, що впливало на кількість senatorів. До цього ще варто додати католицьких ієрархів - львівського архієпископа та перемишльського, галицького, холмського, кам'янецького, київського й луцького єпископів, єпархії яких розташовувалися на території українських воєводств. Усі вони більшим чи меншим чином були репрезентантами своїх територій на сеймі.

Ми свідомо відмовилися від подання списків послів, обраних на сеймиках для представлення регіональних шляхетських корпорацій на сеймі. У 2013 р. вийшов друком том за редакцією Ірени Каневської зі списками земських послів на коронні сейми за 1493-1600 рр. У ньому представлена підставова інформація про осіб, що репрезентували українські воєводства на загальнодержавному форумі. Сейми за період 1601-1648 рр. добре опрацьовано польськими істориками: практично всім сеймам за цей час присвячено спеціальні монографії, де в додатках є переліки земських послів. За деякі періоди, на кшталт 1620-х - поч. 1630-х рр., є й окремі дослідження про senatorів і послів. Вибірка та верифікація всіх осіб, а також їхнє представлення читачеві може стати цілком самостійним дослідженням. Серед українських воєводств лише Київське має окреме дослідження про земських послів за 1569-1648 рр. авторства Генрика Літвіна. Також списки волинських та брацлавських послів за цей час подано в монографії Кароля Мазура.

Іменний, географічний та предметний покажчики спрощують навігацію цією книжкою.

Завершуючи огляд, зізнаємося, що робота над книжкою видалася нелегкою. Складно було не стільки зібрати відповідний матеріал, скільки його систематизувати, виходячи з того, що подібна тематика практично ніяк не представлена в українському історичному наративі. Чи вдалося нам це зробити - сподіваємося що так.

Цю книжку ми присвячуємо професорові Миколі Григоровичу Крикуну. Він перший серед сучасних українських істориків відродив сталий науковий інтерес до історії парламентаризму на українських землях. Його піонерські дослідження з історії козацького парламентаризму XVII ст. показали цю сторінку нашої історії в цілком іншому вимірі. Статті та публікації джерел з історії сеймиків Волинського та Брацлавського воєводств є тим фундаментом, від якого відштовхувалися й будуть відштовхуватися нові покоління істориків. Він особисто так чи інакше причетний до наукової кар'єри кожного з авторів цієї книжки. Без його вдумливих і критичних зауважень ми навряд чи стали б тими, ким є. Книжка є нашою скромною подякою Вчителеві та колезі.

Насамкінець висловлюємо вдячність Фонду фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України, який у 2015-2016 рр., у міру своїх можливостей, фінансово підтримав цей проєкт. Особлива подяка видавництву «Темпора», що доклало чималих зусиль, аби українських читач отримав до рук цю книжку.

Віталій Михайловський

Сенатор духовний - 46, 65, 66, 68,
80, 81, 120
Сенатор світський - 46, 65, 66, 68, 71,
73, 80, 81, 120, 126
Сотник козацький - 238, 242, 244, 247,
254, 294
Старший козацький - 234, 236, 241,
243, 244, 247, 254, 273, 277, 286, 288
Старшина козацька - 22, 233-238, 240,
245, 247-249, 253, 254, 259, 260, 262,
272, 285, 290

У
Угода Куруківська 1625 р. - 262, 272,
278
Універсал - 83-85, 90, 94, 97, 105,
105*, 106, 108, 112*, 116, 116*, 128,
129, 144, 150, 153, 158, 159, 161,
162, 162*, 163-166, 168, 170, 173,
239, 240, 253, 254
Урядник - 26, 35, 41, 42*, 46, 47, 70, 76,
82, 83, 85, 86*, 106-108, 115, 121,
123, 124, 127, 131, 142, 159, 164, 166,
172, 233, 237, 243, 244, 247, 256,
258, 263, 275
земський - 86, 107, 120, 121, 137, 154,
159, 161, 162, 174, 194
городський - 137

Ф
Фасцикул - 85, 246

Х
«Хліб» козацький - 277

Ч
Чернь козацька - 233-236, 238, 247

D
Deliberatoria - 83

I
Interregnum - див. *Міжкоролів'я*
Interrex - 83

L
Liberum veto - 82, 88, 89, 99, 299

N
Nihil novi - 88, 104

V
Vivente rege - 57

SUMMARY

The book consists of four chapters authored by different scholars. A short chronology of the key dates in the history of parliamentarism in Ukrainian lands in 1386-1648 prefaces the text.

The first chapter, by *Vitaliy Mykhaylovskiy*, addresses the sejm of the Polish Kingdom and the Polish-Lithuanian Commonwealth and presents the genesis of medieval and early modern parliamentarism in Ukrainian lands. The nobility of Ukrainian voivodeships learned and engaged in new legislative practices quite late compared to European monarchies. Only with the dissemination of the Crown law in 1434 and the emergence of Ruthenian and Podolian voivodeships did the nobility become a full-fledged participant in the political life of the Polish Kingdom, whereas their peers from the Crown voivodeships had started their negotiations with monarchs a century earlier. The development of communication procedures with the king and the organization of regional assemblies - sejmiks - in the first half of the 15th century constituted a basis for the formation of a class representation body - the sejm - which replaced the Crown assemblies of nobles. The first sejm attended by regional constituencies was the sejm of 1468. Starting from 1493, the sejms not only convened regularly, but also produced a number of deliverables - statutes and, later, the sejm constitutions.

The main focus of the first chapter is on the institutional transformation of the sejm. Since 1613, ordinary sejms were supplemented by extraordinary ones, implemented according to a simplified procedure. The election of a new ruler shaped two kinds of assemblies – convocational and electoral sejms. A coronation sejm in Krakow took place along with the coronation of a new ruler.

The chapter pays special attention to Ukrainian voivodeships' constituencies at the time. In the timeframe before 1572, the chapter offers the example of the Podolian voivodeship, one of the least researched voivodeships in the aspect of parliamentary practices, with limited availability of primary documentary sources. The chapter concludes with the documents generated at the sejms, including sejm constitutions and organizational procedures of the Crown Chancellory related to convening and running sejms.

Oleksiy Vinnychenko authored the second chapter, which addresses the sejmiks of Ukrainian voivodeships in 1569-1648. Sejmiks, like sejms, have largely escaped the attention of Ukrainian scholars. Apart from the author of this chapter and a few Ukrainian historians, it is hard to find any researcher who has studied them. Here, as in the previous chapter, the author overcomes the temptation to support the frameworks and theories proposed by Polish historians.

The study of sejmiks is a challenging task, because their number exceeds the number of voivodeships. The maximum number of such sejmiks after 1635 reached nine. Among them, the Vyshensky or "General" sejmik of Ruthenian lands was the most influential. It was attended by nobility from Lviv, Peremyshyl (Przemysl), and the Sanok lands, and later joined by representatives of Halych and, sometimes, the Belz and Podolian voivodeships. Even Volhynians, after the Volhynian voivodeship's entering into the Polish Crown in 1572, sought common ground and support from this influential forum of nobles.

In addition, one needs to remember that there were different kinds of sejmik assemblies, which grew in number as time went by. If considered apart from the specific year when a sejm took place, there were at least pre-sejm and post-sejm or relational kinds of sejmiks. If there was more than one sejm, the number of sejmiks reached four. One should add to this list the electoral sejmik, which vetted the

candidates for vacant district offices in a voivodeship or a land. Yet, the most sustainable was the tribunal deputies' electoral sejmik introduced in 1578, since the organization of the Crown tribunal in Lublin, as the highest court of appeals in the Crown. This sejmik elected the judge-deputies. There were years when, for example, in Zhytomyr, the nobles convened at least six times, and this yields six sejmiks during one year, each with its own sources and outcomes.

The availability of sources varies: the sejmiks of Ruthenian, Belz, and Volhynian voivodeships have the largest number of documents. This is due to the better – and sometimes almost full – preservation of the court books of castle and district courts in the respective territories that registered or included copies of the sejm documents. The source base in Podolian voivodeship is worse, despite the availability of copies of the court books from 1621, as they do not include any records related to activity of the Kamyanets sejmik. Let alone the Bratslav voivodeship, whose courts should have functioned in Vinnytsia – the materials were not saved from destruction. The situation is similar with the Zhytomyr sejmik, which also left very few materials.

In general, the sejmiks of Ukrainian voivodeships during the period researched served as centers of social and political life for the nobility. They functioned as dependable channels of communication between the ruler and his subjects. The regional elites had a chance to voice their positions on the national level. Large political groups, such as the faction of Jan Zamoyski's, aimed to receive the support of the largest number of sejmiks in their political negotiations, where Ukrainian sejmiks played a considerable role. The Belz sejmik sided with the chancellor, as did – until the early 17th century – Kamyanets, Halych, and oftentimes the Volhynian sejmik.

The third chapter, covering the magnates of Ukrainian voivodeships at the sejms of 1569-1648, is authored by *Ihor Teslenko*. In his opinion, asset criteria should serve as the basis for designating nobles as magnates. The necessary assets include at least 50 villages; along with a senator office of castellan and voivode, this constituted sufficient grounds for differentiating them as a separate group in the noble society of that time.

Based on the sejm diaries, the activity of magnates from Ukrainian voivodeships at sejms analysed is not impressive. It seems that

financially powerful Ukrainian Ostrogsky princes should have had a solid circle of supporters, but that was not the case. In the best case scenario, they could count on no more than two dozen allies at a sejm. These are quite modest numbers compared to the faction of the Crown Chancellor Jan Zamoyski.

A separate section presents the position of the Ostrogsky princes at the sejm of 1597, when the old prince Vasyl-Kostyantyn Ostrogsky mobilized all his supporters to oppose a recently concluded union of the Eastern church and Rome. Despite the presence of his two sons in the senate, one of whom (the elder, Janusz) served as Krakow castellan and thus the first official of the Crown since 1594, while the younger (Oleksandr) was a Volhynian voivode, the issue of the union was undermined very quickly in the debates. The support of Protestant party chaired by the Radziwills, related to the Ostrogskys, did not change the majority's opinion on the union.

In general, this chapter is a good starting point for studying the roles of Ukrainian voivodeships' senators at sejms. Nonetheless, one should not expect them to express a certain pro-Ukrainian position or sentiment. Very often, they had no relation to the voivodeships they formally represented at sejms. Numerous letters and sejm speeches preserved in the sejm diaries help make this clear.

The fourth chapter, authored by *Petro Kulakovskiy*, addresses Cossack parliamentary practices. This is important because the majority of scholars covering this period consider the Cossacks to be an undoubtedly Ukrainian phenomenon. Yet it is worth remembering that the majority of Cossacks, both registered and residing at Sich, came from the Polish-Lithuanian Commonwealth. That is why it was natural to them to develop communication methods that followed the samples considered appropriate for their knightly status. Cossack councils evolved communication methods that, for the most part, mimicked nobles' sejmiks, as Petro Kulakovskiy convincingly proves in his chapter.

In the first half of the 17th century, the Cossacks, having recovered from the turbulent events of the 1590s, slowly became a notable element of the political life of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The participation of numerous Cossack units in Moscow campaigns set the grounds for the formation of the perception that circles of registered and

Sich Cossacks occupied a certain entitled place in the social hierarchy of the state. This attitude became especially notable during and after the Khotyn war of 1621, when the full mobilization and participation of Cossacks in combat prevented the Polish-Lithuanian Commonwealth from being defeated in the war with the Ottoman Empire.

The Cossacks' support of the church and their assistance in the recovery of an Orthodox hierarchy of the Kyivan metropolitan region in 1620 added religious slogans to their political demands. It is worth remembering that the church had a special interest in such support, as proved by constant contacts of metropolitan bishops Job Boretsky during the 1620s and Petro Mohyla in the 1630s and 1640s with the Cossacks. This union formed a strong idea among Cossacks about their role as defenders of Orthodoxy in Ukrainian lands. In the 17th century, the time of confessional intolerance, this belief led to the bloody events of after 1648.

Embassies to sejms became an important element in the political culture of Cossacks in 1620-1640. The first embassy was sent in 1623 to solve the issue of the Cossacks' remuneration for their participation in the Khotyn war. Two years later, the Cossack ambassadors attended the sejm of 1625 with a more detailed task. How can it be considered anything but an imitation of the noble sejmiks, when the pre-sejm regional assemblies sent ambassadors to the sejm with instructions to carry out in their work in the parliament?

The book is supplemented with annexes that include a list of all senators from Ukrainian voivodeships in 1434-1648. The difficulty with representing the circle of senators lies in the dependence of their number on the emergence of administrative and territorial units or states; furthermore, their numbers were uneven in the Polish Kingdom and the Grand Duchy of Lithuania. The first voivodeships - Ruthenian and Podolian - emerged in 1434. The Belz voivodeship followed in 1462, Kyiv in 1471, Volhynian and Bratslav in 1566, and finally Chernihiv in 1653. Each of them had its own specific systems that had an impact on the number of senators. One should add the Catholic hierarchs - the Lviv archbishop, as well as the bishops of Peremyshl (Przemysl), Halych, Kholm (Chelm), Kamyanets, Kyiv, and Lutsk, whose eparchies were located on the territory of Ukrainian voivodeships. All of them, to a lesser or greater extent, represented their respective territories at sejm.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Олексій Вінниченко - кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка. Автор понад 50 статей та співавтор, упорядник і науковий редактор кількадесяти інших наукових публікацій. Сфера наукових зацікавлень: історія України XVI-XVIII ст., ранньомодерний соціум і його повсякдення, сейми Речі Посполитої й сеймики українських воєводств, ранньомодерний Львів, актове джерелознавство.

Петро Кулаковський - доктор історичних наук. Професор кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія». Наукові інтереси пов'язані з історією українських воєводств Речі Посполитої XVI-XVII ст. Упорядник видання *Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV-XVII вв" t. V: Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652-1673 рр.*" (Острог, Варшава, Москва, 1999). Автор монографій: *Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569-1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій* (Острог, Львів, 2002), *Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648)* (Київ: Темпора, 2006) та бл. 150 статей.

Віталій Михайловський - доктор історичних наук. Викладає середньовічну та ранньомодерну історію в Київському університеті імені Бориса Грінченка. Наукові інтереси пов'язані з історією руських земель у XIV-XVII ст., історією парламентаризму та просопографією. Автор монографії *Еластична спільнота. Подільська шляхта у другій половині XIV - 70-х роках XVI ст.* (Київ: Темпора, 2012) та понад 100 статей.

Ігор Тесленко - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Національного університету «Кієво-Могилянська академія», керівник Центру вивчення спадщини князів Острозьких Національного університету «Острозька академія». Наукові інтереси пов'язані з соціальними аспектами української історії XVI-XVIII ст. Автор понад 100 ст.